

NA OBRANU VÁGNOSTI

ANDREJ DÉMUTH, Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, Bratislava, SR
MAREK ŠTEVČEK, Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, Bratislava, SR

DÉMUTH, A., ŠTEVČEK, M.: Defending Vagueness
FILOZOFIA, 76, 2021, No 4, pp. 237 – 251

Philosophers often consider vagueness (a linguistic expressions admits of unclear or borderline cases of application) to be an undesirable phenomenon. The authors of the text reject the existence of ontological vagueness, and, in cooperation with T. Williamson, they find the roots of vagueness in insufficient understanding. Apart from epistemological vagueness, though, they advocate for the existence of semantic vagueness, stemming from the ambiguity and inconsistency of boundaries and ranges of linguistic expressions. While agreeing with the impossibility of complete elimination of semantic vagueness, the authors point to its possible advantage in daily communication and its possible progressiveness in the search for newer, better understanding.

Keywords: Vagueness – Ontological – Epistemicism – Semantic – Contextualism – Meaning

Úvod

Vágnosť patrí medzi závažné problémy filozofického bádania, a tak nečudo, že sa mu venuje nemalá pozornosť. Podstatou problému je, že niektoré javy alebo pojmy nie sú dostatočne určité, respektíve že pojem alebo jazykové vyjadrenie odkazujú na nejaký jav alebo objekt iným ako jasným, konkrétnym a jednoznačným spôsobom.¹ Klasickým príkladom vágneho odkazovania je pojem „holohlavý“ (ide o jeden z variantov tzv. *sorité*s paradoxov). Je zrejmé, že niektorí ľudia sú holohlaví, a iní zas nie. Problémom nie sú jednoznačné prípady použitia tohto pojmu, ale skôr hranica určujúca významový obsah daného pojmu. Inak povedané: otázne je, kedy pojem možno používať v zmysle nespornej jazykovej konvencie, a kedy, naopak, už nie. Existuje nejaký určitý počet vlasov, ich hrúbka, hustota či iné vlastnosti, ktoré sú dostatočným a určujúcim kritériom (ne)holohlavosti? Kto a na základe akých kritérií určuje existenciu takejto hranice medzi takzvanými hraničnými prípadmi? Problém vágnosti sa

¹ Na tomto mieste je vhodné hneď v úvode odlišiť vágnosť (nejasnosť) od dvojznačnosti a viacznačnosti, ako aj od všeobecnosti (porov. Sorensen 2018). Podrobnejšiu literatúru k rôznym teóriám a príkladom vágnosti možno nájsť napríklad na stránke Bobzien, S.: *Vagueness and Indeterminacy*. [online] Dostupné na <https://philpapers.org/browse/vagueness-and-indeterminacy/> (Navštívené: 1. 2. 2021).

nevyskytuje iba v bežnej jazykovej konvencii prirodzeného, hovorového jazyka, ale môže spôsobovať problémy aj v jazyku odbornom. Naším zámerom v tomto príspevku je rozlíšiť sémantický a ontologický aspekt vágnosti a pokúsiť sa obhájiť tézu, že ak sa už vágnosti nedá vyhnúť (čo bude zrejme pravidlo), treba s ňou pracovať – ba čo viac, v istých sedimentoch odborného jazyka môže byť aj progresívnym prvkom.

Epistemicizmus

V roku 1994 publikoval Timothy Williamson svoju prácu *Vagueness* (Williamson 1994), v ktorej riešil problém vágnosti postulovaním pozície epistemicizmu. Ide o jedno z možných riešení paradoxov vágnosti jazyka, nie však o riešenie jediné.² Epistemicizmus hlása, že vágnosť jednotlivých pojmov tkvie v nevedomosti – v „absencii poznania“ –, teda v nedostatku informácií o nejakej skutočnosti, ktorá je predmetom nášho súdenia. Táto nevedomosť môže pochádzať z dvoch zdrojov – po prvé z nedostatku relevantného a spoľahlivého poznania o veciach samých, a to buď preto, že tieto samy sú „nejasné“, alebo preto, že „nejasné“ je naše poznanie o nich. Je tu však aj iný možný dôvod, ktorý, ako uvádza Zoltán Vecsey, predstavuje vágnosť v podstatne zložitejšom – lingvistickom svetle. „Absencia vedomostí“ znamená niečo silnejšie ako sám nedostatok epistemicky relevantných informácií: v zásade to znamená „nevedomosť sémantických hraníc neurčitých predikátov“ (Vecsey 2012, 179). Je to teda problém hraníc pojmov a nášho myslenia.

V predkladanej štúdií sa pokúsime vysporiadať s oboma problémami (ontologickou vágnosťou a epistemickou či sémantickou vágnosťou), ktoré epistemicizmus so sebou prináša.

Problematickosť ontologickej vágnosti

Problém existencie ontologicky neurčitých objektov má dlhé korene. Môžeme sa s ním stretnúť už v antickom myslení a vari najznámejším príkladom takéhoto uvažovania je spomínaný paradox hromady (Hyde, Rachman 1997), ale aj paradox zmeny či paradox Tézovej lode, ktorý tematizuje problém identity v čase. Podstatou tohto problému je presvedčenie, že existujú objekty sveta – vágne objekty –, ktoré nemajú presné hranice (či už v priestorovom alebo v temporálnom ponímaní). Takými môžu byť napríklad oblaky, hranica hory a podobne., alebo napríklad identita plodu či dieťaťa (koniec obdobia chlapca a začiatok obdobia muža) a mnoho ďalších. Petr Dvořák vo svojej štúdií *Je vágnosť sémantický či ontický fenomén?* uvádza: „... zdá sa, že všetky objekty makrosвета sú vágne“ (2019, 486). Dôvodom pre takýto postoj je skutočnosť, že „príslušnosť niektorých častíc k stolu alebo k jeho okoliu je neurčitá –

² K ďalším riešeniam zaradujeme napríklad rôzne varianty valuacionistických (viac-, super-, sub-), prípadne kontextualistických riešení a pod.

patria častice ešte k stolu (respektíve tvoria jeho povrch), alebo už nie?“ (Dvořák 2019, 485 – 486)³ Podobne možno uvažovať o mnohých iných objektoch, a to i napriek tomu, že tieto sú často tvorené objektmi, ktorých identitu a hranice vnímame veľmi ostro a jednoznačne. Príkladom takýchto určitých objektov sú podľa Dvořáka mikročastice. Odhliadnuc od spornosti toho, či sú objekty mikrosвета naozaj také jasné a jednoznačné⁴ a či skutočne môžeme „vnímať“ identitu povedzme protónu, základnou otázkou Dvořákových skúmaní je, „či možno hovoriť o vágnych objektoch, ktoré sú tvorené množstvom presných objektov, napr. agregátov častíc s určitým tvarom na určitom mieste, ktoré sa do značnej miery prekrývajú, ale v niektorých častiach sa líšia“ (Dvořák 2019, 486). Je ich vágnosť neurčitou poznania (významu), alebo je ich neurčitosť záležitosťou reality?

Dvořákova štúdia smeruje k sporu s klasickým Evansovým argumentom o nemožnosti reálnej existencie objektov s neurčitou identitou (Evans 1978). Evans vo svojom argumente predpokladá, že neurčité objekty by museli implikovať o sebe nekoherentné jednoznačné a platné výroky, čo by znamenalo, že niektoré z protirečivých výrokov nie sú platné, respektíve že takéto objekty implikujúce nekoherentnosť nemôžu existovať. Dvořákov článok sa pokúša preukázať námietky proti Evansovmu argumentu, respektíve to, že existencia určitých vágnych objektov s neurčitými hranicami je zlučiteľná s pôvodným Evansovým argumentom, že môžu existovať ontologicky neurčité objekty. Základným nedostatkom Dvořákovej koncepcie je podľa nášho názoru fakt, že pre fenomén neostrosti nie je „neostrosť“ objektov potrebná.

Postoj epistemicizmu, ktorý sa pokúsime tematizovať, je založený na odmietnutí delenia reality na ontologickú a epistemickú. Väčšina zástancov existencie ontologickej neurčitosti verí, že naše poznanie disponuje schopnosťou zachytiť stav vecí tak, ako sú. Problémom podľa nich je, že niektoré veci jednoducho sú neurčité samy osebe. Naproti tomu Timothy Williamson vo svojom argumente o vágnosti uvádza, že hromada piesku, ktorá pozostáva z jednotlivých zrníčok, je hromadou vtedy a len vtedy, ak má minimálne istý počet zrníčok. Po odobratí čo i len jedného zrnka piesku prestane spĺňať podmienku byť hromadou a naopak, po pridaní jedného zrníčka piesku tesne pod takto stanovenou⁵ hranicou sa zasa hromadou stane. Medzi oboma

³ Na tomto mieste je však potrebné uviesť, že pri pojme stôl neidentifikujem častice. Ak sa pozeráme na kúsok hranice stola mikroskopom, tak sme zmenili univerzum úvahy oproti identifikácii makroskopických stolov, a teda aj pojmovú sústavu.

⁴ Vnímame mikročastice naozaj ostro a jednoznačne? Okrem skutočnosti, že ich priamo nevidíme a na ich vnímanie potrebujeme prístroje, časť subelementárných častíc môže byť aj významovo nejasná (dosiaľ neujasnené vlastnosti daných objektov) a niektoré ich aspekty možno vnímať ostro len vtedy, ak iné budú neurčité - porovnaj Heisenbergov princíp neurčitosti (Heisenberg 1927).

⁵ Otáznym tu ostáva, kto a na základe čoho určuje uvedenú hranicu.

stavmi vecí neexistuje žiadny ďalší priestor (pol zrníčka, malé zrníčko...) pre neurčité hraničné prípady. Existujú len určité stavy vecí. Veci sú také, aké sú, a neurčitosť nie je záležitosťou reality (tá je vždy nejaká), ale skôr výlučne záležitosťou poznania.⁶ Problém tkvie v tom, že vždy nie sme schopní presne určiť, aký bude výsledok aplikácie pojmu na daný stav a objekt. Čo je pritom dôležité, neurčitosť podľa Williamsona nepochádza z neurčitosti pojmu (ten môže byť precízne zadefinovaný napríklad tak, že hromada bude presne x zrníčok), ale z našej neschopnosti spoznať a rozhodnúť, či daný jav je subsumovateľný pod pojem (resp. či bude patriť do rozsahu pojmu) alebo nie. S prvou časťou Williamsonovho epistemického postoja (teda s odmietnutím ontologickej neurčitosti) súhlasíme, s druhou však celkom nie. Nazdávame sa, že popri epistemickej vágnosti existuje aj osobitý typ sémantickej neurčitosti, a teda že neurčitosť môže vyplývať aj zo samého pojmu, nie len z epistemickej neschopnosti rozhodnúť, či je jav pod pojem subsumovateľný. Opodstatnenosť takéhoto presvedčenia sa pokúsime preukázať.

Problém epistemickej neurčitosti⁷

Podľa Williamsona neurčitosť vzniká ako nedostatok adekvátneho poznania o veciach. Tento nedostatok, ako sa nazdávame, môže byť dočasný (zatiaľ nedisponujeme všetkými relevantnými informáciami, ale pri bližšom skúmaní možno poznatky získať alebo spresniť) alebo trvalý. Trvalá neprístupnosť informácií môže byť zapríčinená povahou nášho kognitívneho aparátu (neschopnosťou získať a spracovať nejaký typ informácií), alebo naopak samotnou neurčitou povahou nejakého objektu, ktorý sa môže vyskytovať vo viacerých odlišných modalitách.⁸ Práve takýto prípad sa snažia skúmať zástancovia nemožnosti existencie neurčitých objektov, ktorí – čerpajúc najmä z aristotelovskej logiky – predpokladajú, že existujúca vec musí mať jednoznačné charakteristiky, a preto nemôže byť zdrojom platných protirečivých úsudkov. A hoci z dejín vedy poznáme koncepty, ktoré operujú s „neurčitosťou“ ako charakteristickým princípom, väčšina z nich zväčša túto neurčitosť presunie z roviny reálnej existencie entít do roviny neurčitosti a nejasnosti našej interpretácie javov.

Eliminácia rozštiepenia reality na ontologickú rovinu a epistemickú rovinu nemá len svoje metafyzické opodstatnenie (prečo uvažovať o veciach aké sú, ak sú nám prístupné len ich javy?), ale prenáša ťažisko problému najmä do epistemologickej roviny.

⁶ „Zdrojom akejkoľvek nejasnosti je náš spôsob konceptualizácie stavu vecí, nie samotný stav vecí“ (Williamson 2003, 709).

⁷ Pre úplnosť uvádzame, že vágnosť je len jedným druhom neurčitosti, teda neurčitosť je rozsahovo širší pojem ako vágnosť.

⁸ Túto možnosť sme už vyššie odmietli.

Jedným z vážnych dôvodov, pre ktorý nevieme určiť či daný jav patrí alebo nepatrí pod zvolené kritérium (napr. hromady piesku alebo plešatosti), je problém zaujať primeranú a celostnú perspektívu. Dvomi konkurenčným pohľadom (analytickým „zdola“ a holistickým „zhora“) zodpovedajú dve odlišné konceptuálne sústavy. Antinómia „hromady“ tak vzniká preto, lebo preskakujeme medzi dvoma konceptuálnymi sústavami nekontrolovane. Pre posúdenie počtu zrníčok piesku v hromade musíme zaostriť svoju pozornosť na veľmi malú mierku, ktorá nám umožňuje diskriminovať všetky podstatné detaily. Stáva sa však, že jednoducho nedisponujeme takou dobrou rozlišovacou schopnosťou, aby sme vedeli jasne rozlíšiť všetky podstatné detaily, alebo že takéto postihovanie je technologicky či energeticky, ale aj časovo náročné. Na druhej strane, keby sme aj zráтали presný počet vlasov na hlave človeka alebo presný počet zrníčok v hromade piesku, z tejto detailnej perspektívy nemusíme ešte vedieť celkom zmysluplne zaujať postoj, či ide naozaj o holohlavého človeka alebo o hromadu piesku, keďže na to potrebujeme zaujať širšie stanovisko a celostnejšiu perspektívu (musíme vidieť nielen počet vlasov, ale aj ich hrúbku, dĺžku, vzhľad..., ale aj celok, teda to, že ide o hlavu, hromadu a pod...). Vždy však nemožno zaujímať postoje, ktoré nám epistemicky umožnia rozlišovať všetky podstatné elementy daného javu a zároveň aj ich celostnú štruktúru. Inými slovami, veľmi často nie sme schopní kontrolovať zmenu konceptuálnych sústav počas prehovoru.

Z kantovských a postkantovských epistemologických úvah vieme, že predmet nášho skúmania je vždy do istej miery naším konštruktom.⁹ A to v tom zmysle, že okrem zmyslových dát či iných „substrátov“ skúsenosti, ktoré sú vždy konštituované štruktúrou daného senzorického či kognitívneho aparátu, neexistuje „čistý“ prístup k týmto dátam. To, s čím sa stretávame, je vždy kontaminované naším predporozumením a explanačným pozadím, z ktorého vychádzame. Týka sa to ako objektov prírodovedného poznania (mikročastice ako ich reprezentácie sú modelmi a sú opisované hypotézami, ktoré sú zakorenenými v celej sieti hypotéz o svete – Quine, Duhem, Kuhn...)¹⁰, tak aj objektov spoločenského a humanitného poznania. Práve pri nich sa najvýraznejšie ukazuje, že to, čo vnímame ako „ten istý“ jav (napríklad isté konanie), máva svoj význam hlboko zakorenený v interpretáciách a presvedčeniach pozorovateľa, a tie sa neraz od subjektu k subjektu značne odlišujú. Možno to vidieť na príkladoch odlišností interpretácií „tých istých javov“ nezúčastneného a zúčastneného pozorovateľa. Kým jeden pri interpretácii neraz vychádza najmä z dôsledkov, druhý sa zameriava

⁹ Je pritom zaujímavé, že pôvodné vymedzenie epistemicizmu Timothyho Williamsona bolo na základe jeho epistemického realizmu, a teda presvedčenia, že svet spoznáваме viac-menej taký, aký je, ale naša diskriminácia sveta nemusí byť dostatočne jasná a jeho konceptualizácia dostatočne jemná.

¹⁰ To samozrejme neznamená, že mikročastice majú „dve“ zložky – ontologicky nezávislú a konceptuálnu. Quine ako nominalista by zrejme takúto hybridnú teóriu neprijal.

na možné intencie a východiská. A tie samy osebe často vôbec nemusia byť jednoznačné. A to ani v prípade pozorovateľa, ktorý bol zároveň aktérom posudzovaného konania. I uňho môžu byť skutočné príčiny, presnejšie motívy jeho konania celkom neurčité, a to nielen preto, že mnohé z nich nemusí poznať (nemusí si ich byť vedomý, napríklad ak koná reflexívne či impulzívne), ale aj preto, že sa môžu skladať z množstva rôznych a často navzájom nevyjasnených a poprepletaných motívov.

Princípy sémantickej neurčitosti

Riešením otázky vágnosti preto nie je skúmanie novej neurčitosti vo svete, ale skôr skúmanie hraníc aplikovateľnosti jednotlivých významov jazykových výrazov. Viacero filozofov sa nazdávalo, že vágnosť možno z jazyka odstrániť prostredníctvom spresňovania nášho vyjadrovania. S tým sú však späté hneď dva problémy. Tým prvým je problém ekonomickej i sémantickej náročnosti presného a jednoznačného vyjadrovania. Ako vyplýva zo štúdií F. Gahéra, M. Števčeka a M. Braxatorisa (2019), ale aj F. Gahéra, M. Mrvu, M. Števčeka a M. Turčana (2020) „požiadavka presnosti, jednoznačnosti, je akoby v nepriamom pomere k požiadavke stručnosti: čím je text presnejší, jednoznačnejší, tým je rozsiahlejší“ (Gahér et al. 2020, 310). V prípade mnohých, najmä informatívnych textov, ktoré majú poskytovať návody či pokyny aplikovateľné v rozličných situáciách, sa tak stáva, že intencia autora musí byť vyjadrovaná veľkým počtom spresňujúcich pojmov a termínov, čo neraz vedie k značnej obsiahlosti textu, jeho neprehľadnosti a náročnosti, a to aj napriek často používaným metódam zhutňovania textu. Vo filozofickej logike preto pre odstránenie akceptácie problémov neurčitosti neraz siahame po „neštandardných“ logických nástrojoch, ako sú používanie viachodnotovej logiky (napr. aj *fuzzy* logiky), prostriedkov supervaluacionizmu, alebo naopak subvaluacionizmu a podobne.¹¹ Inými slovami: ak chceme zaručiť čo najvyšší stupeň jednoznačnosti a presnosti našich vyjadrení, často musíme zavádzať spresňujúce termíny a prostriedky až do takej úrovne, aby čo najväčšmi zamedzili nebezpečenstvu nejednoznačnosti a neurčitosti používaných pojmov. A to výpoved' zneprehľadňuje. Gahérom spomínaná nepriama úmera medzi presnosťou a strohosťou vyjadrenia (príliš zjednodušený či nadmieru koncízny text môže byť významovo nejednoznačný či nezrozumiteľný, čo v aplikačnej praxi môže viesť k chaosu a zmätkom) či Holländerov paradox právneho jazyka (Holländer 1995) tak pripomínajú sémantickú verziu Heisenbergovho princípu neurčitosti. Buď je text celkom presný, ale potom môže byť pre svoju detailnosť ťažko zrozumiteľný, alebo je zrozumiteľný, ale

¹¹ Bližšie pozri napr. Peregrin (2004, 57 a nasl.).

potom nemusí byť dostatočne presný.¹² Použime na pomenovanie tohto javu, typického pre normatívne texty či jazykové výrazy typu „čo má byť“, výraz Gahér-Holländerov paradox normatívnych viet.

Analógia s Heisenbergovým princípom neurčitosti nie je celkom náhodná (hoci v zmysle predchádzajúcej vety vďaka svojej nepresnosti môže byť zrozumiteľná). Heisenberg totiž objavil nielen to, že nie je možné súčasne vyjadriť veľkosť dvoch konjugovaných veličín, ale aj to, že presnosť vyjadrenia každej z nich osobitne má svoje limity. To znamená, že určiť napríklad polohu alebo hybnosť nejakej častice nemožno s absolútnou presnosťou.¹³ Podobne aj zástancovia čo najväčšej presnosti a určitosti sémantických jednotiek zistili, že pojmy sa môžeme pokúšať spresňovať ako len chceme, ale ich dokonalú určitosť a presnosť celkom nedosiahneme. Aj určitosť a presnosť má svoje limity. V niektorých prípadoch, akým je napríklad normatívny jazyk právnych predpisov, má byť ambíciou normotvorcu o túto limitu sa usilovať, aj keď ju úplne dosiahnuť nemožno.

Tým sa dostávame k druhému problému s vágnosťou. Princiipiálna „nedourčenosť“ jednotlivých pojmov je spôsobená viacerými okolnosťami, z ktorých najzávažnejšou je problém kruhovosti definovania, respektíve otázky dostatočného precizovania pojmov inými pojmami. Z Quinových *Dvoch dogiem empiricizmu* (Quine 1951) vyplýva, že význam jednotlivých slov nie je daný bezprostredne nimi samými, ale skôr celou sieťou významov ostatných slov, ktoré naň v systéme odkazujú. Takzvaná *Q paradigma* bola predmetom pomerne jednoznačnej a úspešnej kritiky, pretože jedným z jej dôsledkov je nemožnosť prekladu. Pojmy sú však vždy definované v celom systéme – len tak sú usúvzťažnené, čo umožňuje vysvetliť preklad z jedného jazyka do druhého.

V prirodzenom jazyku nie sme spôsobilí presne definovať významy všetkých jeho pojmov (respektíve žiadneho z nich s úplnou presnosťou) a existujú významy, ktoré jednoducho nevyplývajú len z vnútorného deduktívneho aparátu daného jazyka. Istý stupeň neurčitosti je teda v jazyku celkom prirodzený, hoci (a na tom sa môžeme zhodnúť) nemusí byť niekedy žiaduci.

Timothy Williamson vo svojich prácach o vágnosti ukázal, že existencia vágnosti nie je nevyhnutne prekážkou pre logiku ani poznanie. To, že o hraniciach niektorých pojmov nemáme celkom určité poznatky, nám nebráni, aby sme robili pravdivé úsudky o objektoch, ktoré (zjavne) nie sú *F*, ani zjavne nie sú *nonF* (pozri napr. Williamson 2003, 709). Problémom sú hraničné prípady, teda také, o ktorých nevieme povedať, či sú *F* alebo *nonF*. Williamsovo vysvetlenie je aj tu prekvapivo zhovievavé.

¹² Neznamená to však, že každý presný text je nezrozumiteľný, ani to, že zrozumiteľnosť možno dosiahnuť len za cenu nepresnosti.

¹³ Miera presnosti je daná hornou hranicou vyjadrenou pomocou Planckovej konštanty.

Nepochybuje, že aj v hraničných prípadoch tvoríme pravdivé alebo nepravdivé výroky o skutočnosti. Problémom je len to, že nevieme dostatočne presne, ktoré z nich sú pravdivé a ktoré nie. Keďže veci poznáme vtedy a len vtedy, ak vieme, že vec sa má tak, ako ju opisujem, ťažisko problému sa presúva z otázky pravdivosti na otázku istoty či zdôvodnenia. Williamson to však rieši bez potreby úplného zdôvodnenia toho, prečo viem, že viem. „Hoci pravdivosť p je nevyhnutnou podmienkou toho, aby ktokoľvek mohol vedieť, že p nevyplýva z toho, že je súčasťou nekruhovej nevyhnutnej a dostatočnej podmienky...“ poznania (Démuth, Kutáš, Williamson 2014, 370). „Slovo ‚vedieť‘ sa učíme skôr tak, ako sa učíme slovo ‚červený‘, t. j. pozorovaním príkladov jeho použitia, a nie tým, že nám niekto podá jeho analýzu“ (Démuth, Kutáš, Williamson 2014, 370).¹⁴ Naše výroky teda môžu byť pravdivé, aj keď nedisponujeme úplným a nekruhovým dôkazom ich pravdivosti. Otázne pritom je, či v takomto prípade skutočne ide o poznanie v zmysle zdôvodneného pravdivého presvedčenia.

Niektorí autori sa preto nazdávajú, že „vágnosť“ je najlepším argumentom v prospech antirealizmu, a preto môže byť prvým krokom s ďalekosiahlymi dôsledkami pre celý zvyšok jazyka“ [...] „Ak [však] vágnosť platí o čomkoľvek, tak platí aj o vágnosti“ (Démuth, Kutáš, Williamson 2014, 370). To znamená, že ani pojem vágnosť nie je celkom určitý. Kde sú hranice toho, čo už je dostatočne určité, a čo ešte nie? Kto ich určuje a ako?

Kontextualizmus a sedimentácia hraníc významu

V predchádzajúcich rokoch sa v slovenských a českých filozofických časopisoch diskutovalo o povahe skepticizmu a o podmienkach poznania. Jedným z kľúčových momentov argumentácie Miloša Taliga bolo okrem iného presvedčenie, že poznanie sa nemôže opierať o žiadne dostatočné alebo dobré dôvody (Taliga 2012, 2018). Taliga vo svojich štúdiách tvrdil, že naše poznanie nie je dostatočne zdôvodniteľné, respektíve že jeho pravdivosť nemožno preukázať ani dokázať. Naopak, dokázať a preukázať možno len prípadnú nepravdivosť poznania. Problémom tohto postoja je, že ak viem, že niečo nie je pravda, tak musia existovať dostatočné, alebo aspoň dobré dôvody pre takéto presvedčenie (že niečo nie je pravda), čo je v rozpore s pôvodnou tézou antijustificacionalizmu. Taliga sa takémuto protirečeniu bráni tým, že žiadne dobré dôvody neexistujú,¹⁵ existujú len argumenty, ktorými dokazujeme (podľa neho len preukazujeme) neplatnosť daných téz tým, že poukazujeme na ich dôsledky. Odhliadnuc od podrobností celej polemiky s Milošom Taligom a od toho, že podľa viacerých autorov (Démuth 2012; Nuhlíček, Szapuová 2012; Gahér 2013; Démuth 2016) „ne-rešpektuje bežnú jazykovú prax“ (Nuhlíček 2020, 338), je zrejmé, že v priebehu

¹⁴ Porov. napr. Wittgenstein (2002).

¹⁵ Alebo ak aj existujú, sú nefunkčné (Taliga 2018, 439).

zmysluplnej diskusie autora s iným autorom neraz dochádza k ozrejmovaniu významov pojmov, ktoré jednotliví diskutujúci vo „svojom“ jazyku používajú. Nie všetci totiž pod daným výrazom rozumieme celkom to isté, a to napriek tomu, že používame výrazy toho istého jazyka. Inak povedané, nezhodneme sa na denotácie použitých jazykových výrazov prirodzeného jazyka („pravdivosť“ či „zrejmosť“ denotátu takéhoto výrazu potom závisí iba od jazykovej konvencie, teda od presvedčenia väčšiny o význame výrazu – čo však v konečnom dôsledku nemusí znamenať, že toto presvedčenie je správne, ale len to, že je väčšinové).

Williamson a iní zástancovia epistemicizmu zväčša veria, že významy slov sú pevne dané, respektíve že existuje pevná hranica pre to, kedy môžeme ten-ktorý termín aplikovať a kedy už nie. Problémom vágnych pojmov podľa nich je, že pri tomto druhu pojmov nie sme celkom dobre schopní určiť, kedy máme a kedy už nemáme daný termín použiť na ich označovanie. To, o čo teda ide, je tvrdenie neznalosti sémantických hraníc vágnych pojmov a naša principiálna kognitívna neschopnosť tieto dané sémantické hranice rozoznávať.

Za problematické považujeme práve presvedčenie o pevnosti a danosti významov, respektíve to, že existuje pevná a nemenná hranica, kedy možno daný termín aplikovať a kedy už nie. Väčšina epistemológov predpokladá, že väčšinu významov slov si osvojujeme prevažne pasívne, učením sa jazyka (Sorensen 2018). Pripúšťajú síce možnosť alternácie významu slov v čase, ale jazyk vnímajú viac-menej v statickej podobe. Významy pojmov sa však v čase neraz menia.¹⁶ Do jazyka sa dostávajú nové pojmy a významy, alebo tie už osvojené sa spresňujú a modifikujú – stačí si v televízii pozrieť film pre pamätníkov a pochopíme, že jazyk použitý v nich je z hľadiska dnešného vnímania jazykovej konvencie skrátka archaický. Spravidla mu rozumieme (aj keď pri nasledujúcej generácii to už nemusí platiť), ale vyžaduje si to istú dávku „vcítenia“ do dobovej terminológie a spravidla i myslenia. Naopak, keby typický dobový divák prvorepublikovej kinematografie videl dnešný sci-fi film o Avengeroch, mal by problém pochopiť význam mnohých výrazov, použitých v odlišných jazykových, dobových či iných kontextoch – a niektorým slovám by podistým nerozumel vôbec, hoci pre nás sú samozrejmosťou súčasťou tezauru slovnej zásoby. Navyše sa nevyhnutne nemusia meniť len jazykové výrazy, ale aj ich denotáty a významy. Presnejšie povedané, nemusí sa nutne meniť sám denotát výrazu, ale môže sa meniť jeho jazykový význam. Typický príklad takejto zmeny predstavuje výraz *lod'*. V tridsiatych rokoch dvadsiateho storočia by si pod ním užívatelia jazyka konzumenti zväčša predstavili niečo iné, ako divák súčasného sci-fi filmu. Obohacuje sa skupina objektov tvoriacich denotát výrazu jazyka, a tým sa posúva jeho význam. Pod výraz *lod'* už subsumujeme viac

¹⁶ O diachrónej sedimentácii významov v jazyku pozri napr. Merleau-Ponty (1971).

objektov reálneho sveta ako pred sto rokmi. Gramatické pravidlá pre užívanie jazykových výrazov, syntaktické a morfológické pravidlá ostávajú nezmenené, ale sémantika sa mení.

Jazyk tak možno pripodobniť sémantickému a výrazovému poľu, ktorého prvky sa neraz menia, preskupujú a významy jednotlivých pojmov emergujú z ich vzájomných vzťahov a v závislosti od obohacovania či používania jednotlivých prvkov jazyka – kontextovo determinované sémantické obsahy (Zouhar 2011). Dôvody vágnosti pojmov teda nespočívajú len v epistemických príčinách a slabosti napríklad našich zmyslových orgánov (čo tvrdia epistemici), ale zároveň aj v nejasnosti významových hraníc niektorých pojmov¹⁷ v sémantickom kontexte toho-ktorého užívateľa daného jazyka. Zároveň platí, že prirodzený jazyk a jeho „oficiálna verzia“ nie sú dané zhora – apriórny nariadením a kodifikáciou, ale skôr sú výsledkom pragmatickej lingvistickej teórie hier – rečových aktov a foriem dorozumievania – zohľadňujúcim rôzne osobné, regionálne, profesijné, synchrónne a diachrónne podoby stretávania a približovania intencií a myslí prostredníctvom používania jazyka.¹⁸ Významy slov sú výsledkom – sedimentom spoločného i osobného ustáľovania týchto vzťahov, ktorých absolútne presné hranice a polohy nemožno bezo zvyšku v žiadnej kodifikácii popísať.

Niektorí filozofi používajú terminológiu, ktorej osvojenie si vyžaduje značnú námahu. Podaktorí používajú svoje pojmy programovo celkom odlišne ako iní, aby demonštrovali iné významy a chápanie ako ich predchodcovia. Iní zas preferujú významovú otvorenosť v záujme poetickosti ich jazyka či metaforickosti vyjadrovania, čím otvárajú nové pohľady na problémy a neraz tak ponúkajú nové riešenia (Nietzsche). Sú však aj takí, ktorých vágnosť tkvie v obyčajnej nepresnosti, nekonkrétnosti a nejasnosti myslenia. I tu je však pre upresňovanie pojmov a precizovanie nášho myslenia nezastupiteľná úloha „toho druhého“, konzumenta.

O možnej progresívnosti sémantickej vágnosti

Mohlo by sa zdať, že ideálom dobrého vyjadrenia je minimalizovanie vágnosti a spresňovanie myslenia (spresňovaním vyjadrovania spresňujeme svoje myslenie). To je časovo, lexikálne aj energeticky často veľmi náročné.¹⁹ Autori spomínaného článku tematizujúceho nepriamu úmernosť medzi presnosťou a stručnosťou výpovede

¹⁷ Nejde tu teda o problém pragmatiky (používania) jazykových výrazov (či vieme alebo nevieme jednoznačne použiť jednotlivé termíny pre určité prípady) – čo by bolo možné stále chápať ako istú verziu epistemicizmu – ale skôr o nejasnosť a neostrosť samotných pojmov – vágnosť ako problém sémantiky.

¹⁸ Práve v tomto zmysle Peter Gärdenfors chápe jazyk ako priestor pre stretnutie dvoch myslí (Warglien, Gärdenfors 2013).

¹⁹ Ako vyplýva z Blackmoreovej teórie memov (Blackmore 2000), zjednodušovanie (aj za cenu straty presnosti, detailnosti a ostrosti) je jednou z najpodstatnejších podmienok širiteľnosti myšlienok a ich replikovateľnosti v kultúrnom prostredí.

sú si dobre vedomí, že existujú pojmy, ktoré „môžeme spresňovať, nahrádzať presnejšími, ale dokonalú presnosť nedosiahneme. Ak je presnosť použitých pojmov v pragmatických situáciách dostatočná a sporné prípady sa nevyskytujú vôbec, alebo len veľmi výnimočne, niet dôvodu nahrádzať ich ostrejšími pojmami, respektíve meniť základné pojmy konceptuálnych sústav. Ak nerozhodnutých prípadov je nadkritické množstvo, pričom svojimi dôsledkami spôsobujú vážnejšie aplikačné problémy, tak je to podnet na redefinovanie pojmov, prípadne na zmenu celej konceptuálnej sústavy“ (Gahér et al 2020, 311). Vágnosť používaných pojmov však nemusí byť v jazyku vždy na škodu. A to nielen preto, že určitá miera neurčitosti je jednoducho neodstrániteľná a jej podkritické množstvo v jazyku spôsobuje pestrosť a nespôsobuje problémy. Naopak, neurčitosť (nie vágnosť) môže slúžiť ako dejová zápleтка či základ pre celé literárne štýly (dadaizmus), alebo ako prostý zdroj vtípu.

Často sa stáva, že najmä v nových situáciách nedisponujeme dostatočne jasnými konceptuálnymi schémami, ktoré by presne a jednoznačne opisovali naše intencie či daný stav. Ustálené jazykové formy nám jednoducho neponúkajú dostatočne výstižné výrazové prostriedky na opísanie niečoho nového.²⁰ Ak dosiahneme spomínanú kritickú hranicu neurčitosti vyjadrenia z dôvodov nedostatočnej ponuky slovníka jazyka, sme nútení zavádzať nové pojmy alebo redefinovať celú používanú konceptuálnu sústavu. Určitá sémantická nejednoznačnosť a otvorenosť nám tak umožňujú upriamiť pozornosť na nové aspekty a významy, a to prostredníctvom slov, ktoré sa bežne používajú v inak ustálených významoch. Tak možno hovoriť metaforicky nielen o prenášaní významu, ale rovnako tak aj o vytváraní celkom nových významov pôvodného výrazu.²¹ Príkladom takéhoto používania slov je Heideggerov jazyk. Jeho pojem *Dasein* znamená niečo celkom odlišné ako Hegelov pojem *Dasein*, a preto ho Heidegger v istom období písal odlišne (s „-y-“), aby poukázal na odlišnosť tohto pojmu od zaužívaného významu. Objasnenie toho, čo daný pojem u Heideggera znamená, bolo možné až použitím tohto pojmu v kontexte iných výrazov, ktorými ho objasňoval, respektíve ktoré naň odkazovali. Podobne tak nachádzame v dejinách vedy veľmi

²⁰ Nejde o otázku používania – výberu konkrétnych jazykových výrazov, lež o ich absenciu alebo prílišnú neurčitosť existujúcich výrazov.

²¹ Pre doplnenie je vhodné uviesť, že miera vágnosti pojmu sa môže meniť u tých istých používateľov v závislosti od času (vo vývoji spojenia medzi výrazom a meniacimi sa významami počas určitého časového intervalu), ale aj individuálne – v závislosti od užívateľov v tom istom čase. Niektoré pojmy môžu mať v istom čase vágny význam, no ten sa postupne spresní (alebo naopak, ich význam sa ešte väčšmi rozostruje). Iné výrazy môžu mať v istom časovom období vágny, alebo naopak dostatočne presný význam M_1 , no v inom čase nadobúdajú iný, neekvivalentný význam M_2 . A to ako pri používaní daných výrazov celou skupinou používateľov (sedimentovanie nových významov v jazyku), tak aj pri individuálnom použití toho istého výrazu jedným používateľom pre dva odlišné významy (v osobnom chápaní významov).

častú stratégiu prenášania terminologického inventára jednej vedy do druhej (napríklad hydrauliky do freudovskej psychoanalýzy) a formovanie celkom nových myšlienok vďaka istej sémantickej otvorenosti daných pojmov, ktoré prekračujú bežnú hranicu analógie. Keby boli dané pojmy chápané celkom presne a uzatvorene, takýto prenos by nebol celkom dobre možný, respektíve viedol by k nezmyselným vyjadreniam.

Neuzavretá textúra pojmov²² (*intenzionálna neurčitost'*) a revidovateľnosť pravidiel však nielenže umožňuje vznik nových obsahov, ale aj ich obsahovú naplnenosť a primeranú flexibilitu v čase. Príkladom takéhoto používania môžu byť rôzne pojmy odborného (napríklad právneho), alebo aj prirodzeného jazyka. V iných prácach upozorňujeme na veľmi pestrú paletu aplikácie poznatkov, z ktorých časť rezonovala aj v tomto článku, na veľmi pevné a schematizované pravidlá používania jazyka v normatívnych textoch (Števec 2018, 50 – 51). V tejto súvislosti tematizujeme pojem sémantiky normatívnej vágnosti ako pendants či podmnožinu vágných pojmov prirodzeného jazyka (aj normatívny jazyk je súčasťou prirodzeného jazyka).

Napríklad možno poukázať na problematickosť na prvý pohľad nejasného rozsahu pojmu „dobré mravy“ v právnej terminológii. Paradoxne práve táto neuzatvorenosť mu dáva trvácnosť a opodstatnenosť v (právnom) jazyku. Kým v minulom období daný pojem označoval isté formy konania, ktoré boli všeobecnou spoločenskou konvenciou vnímané ako morálne neprijateľné,²³ dnes rovnaké formy konania takto nehodnotíme. Zato pod daný pojem dnes zaraďujeme iné formy konania, ktoré podeň v minulosti nemuseli patriť. Rozsah tohto pojmu sa teda časom mení, hoci jeho obsah – mravná neprijateľnosť – pretrváva viac-menej nezmenený.²⁴ Podobne môžeme uvažovať o viacerých pojmoch – napríklad starý mládenec (porovnaj aj Quine 1951 – otázka veku, príslušnosti k pohlaviu, manželskému stavu, daňovej kategórie?). Práve neostrosť a všeobecnosť pojmu v niektorých prípadoch umožňujú „naťahovanie“ roz-

²² Na tomto mieste chceme poďakovať recenzentovi článku, ktorý nás upozornil na možné chápanie sémantickej otvorenosti pojmov, ktorá je podľa viacerých autorov formulovateľná len na úrovni diachrónneho pohľadu na jazyk, kým sémantickú vágnosť výrazov možno identifikovať už (len) pri synchronnom pohľade na jazyk. V predkladanej štúdiu používame termín sémantickej neuzatvorenosti, resp. otvorenosti v súlade s prácou H. L. A. Harta (Hart 2010), ktorý otvorenosť pojmov chápe ako aktuálny (synchronný) jav, hoci sme si vedomí i pôvodného významu Waismannovho pojmu otvorenej textúry (*Porosität der Begriffe*; Waismann 1945, 121) aj jeho kritik (napr. Gahér 2018; Bix 1991).

²³ Podľa toho, či šlo o konanie v súlade s dobrými mravmi alebo nie.

²⁴ Sémantická vágnosť tohto pojmu netkvie len v tom, že v priebehu času sa spojenie medzi daným výrazom a rozsahom jeho uplatňovania zmenilo. Neurčitý je sám pojem, a to ako v nejakom pôvodnom čase t_1 , tak v nasledujúcom čase t_2 . Dôvod neurčitosti pojmu pritom nie je v tom, na čo má byť aplikovaný a na čo už nie, ale priamo v jeho definovaní: „Dobrými mravmi sú pravidlá správania sa, ktoré sú v prevažnej miere v spoločnosti uznávané a tvoria základ fundamentálneho hodnotového poriadku“ (Uznesenie Ústavného súdu SR z 24. 2. 2011, č. k. IV. ÚS 55/2011-19).

sahu pojmov a ich aplikovanie aj v ustavične sa meniacom prostredí. Napríklad všeobecný pojem dom sa s meniacim prostredím začal aplikovať aj na výrazy byt či hotel, aby sa dospelo opäť k zovšeobecneniu pod pojem obydlie. Podkritická vágnosť je tak predpokladom pružnosti významov, a tým istej stability aplikácie slovných spojení. Osobitne dobre to platí pre etiku a právo, ktoré vždy reagujú aj na nové formy správania. Prijatie nejakej normy totiž môže aj pod tlakom nových poznatkov viesť k novým, na pôvodnú normu reagujúcim formám konania, a preto bude v relatívne krátkom čase potrebné danú etickú či právnu normu spresniť, doplniť – najskôr interpretáciou ako kognitívnym postupom, ktorým subsumujeme pod pôvodný výraz nový denotát, a tým posunieme jeho význam –, a v krajnom prípade (najmä pri prekročení onej kritickej hranice vágnosti) i novelizovať.²⁵ Preto nemá celkom zmysel pokúšať sa mnohé etické či právne pojmy presne definovať prostredníctvom ich taxonomickeho vymenúvania, ale skôr zahrnúť ich pod všeobecnejší pojem, ktorý vymedzuje hlavnú intenciu zákonodarcu (samozrejme, to už *ipso facto* nie je otázka vágnosti). Tak nebude dochádzať k tomu, že mravné a právne normy sa budú ustavične rozrastať, ani sa sústavne meniť či spresňovať, ale skôr získajú trvácnosť (sémantickú, a tým i právnu istotu), čo prinesie aj ich presnejšie aplikovanie pri bežnom užívaní jazyka.

Záver

Možno namietat, že prílišná nejasnosť pojmov znemožňuje porozumenie a primárnou funkciou jazyka má byť práve komunikovať obsahy tak, aby boli jasne zrozumiteľné. Z toho vyplýva, že vágnosť pojmov by mala byť v jazyku akosi „programovo“ obmedzovaná.

Uvedená úvaha nie je obhajobou vágnosti v tom zmysle, že by sme sa o ňu mali pokúšať. A nie je ani obhajobou tézy, že vágnosť je ontologickou povahou sveta či javov v ňom. Práve naopak – ontologickú vágnosť odmietame. Svet je taký, aký je, a nejasné môže byť len naše poznanie o ňom, prípadne jazykové formulácie, ktorými ho opisujeme. V súlade s epistemicizmom sme sa však pokúsili ukázať, že ani pri najlepšej vôli nemožno spoznať svet vo všetkých jeho detailoch, ktoré by boli nezávislé od našich sémantických východísk; že naše výpovede o svete často nie sú, a ani nemôžu byť celkom jasne a úplne definované. Zároveň sme sa pokúsili ukázať, že istá miera vágnosti je v jazyku principiálne neodstrániteľná, ale i to, že vágnosť ako taká ešte nie je prekážkou pre možné poznanie a porozumenie. Naopak, primeraná miera sémantickej neuzatvorenosti či otvorenosti umožňuje jedincom vôbec komunikovať, teda v priestore logickej sémantiky verbalizovať dve rozdielne sémantické systémy – v oblasti jazykovej pragmatiky a psychologizmu komunikácie možno hovoriť o tom,

²⁵ Osobitne to platí napríklad pre oblasť finančníctva, daní a hospodárstva.

že subjektívnou skúsenosťou nadobudnuté významy slov (to, ako slovám subjektívne rozumieme) možno obohacovať o nové dimenzie a aspekty, a tým približovať svoj sémantický priestor k sémantickému priestoru niekoho iného. Úplné splynutie dvoch sémantických priestorov nie je asi celkom možné, ale nie je ani potrebné. Ak narazíme na priveľkú mieru nejasnosti, nejednoznačnosti či odlišností, tá sa dá v prípade záujmu postupne eliminovať, a to dodatočným explicitným spresňovaním alebo dedukciou (vyjavovaním) pôvodného zámeru z kontextu, v akom sa pojmy používajú. Zároveň umožňuje akcentovať všeobecnosť a intenzionálnu nemennosť v protiklade k extenzionálnej premenlivosti. Zdokonaľovať presnosť a jasnosť možno totiž (takmer) donekonečna.

Literatúra

- BIX, B. (1991): H. L. A. Hart and the “open texture” of language. *Law Philosophy*, (10), 51 – 72. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF00144295>
- BLACKMOREOVÁ, S. (2000): *Teorie memů*. Praha: Portál.
- BOBZIEN, S. (2020): *Vagueness and Indeterminacy*. [online]. Dostupné na: <https://philpapers.org/browse/vagueness-and-indeterminacy> (Navštívené: 3. 3. 2021).
- DÉMUTH, A. (2012): Môže skeptik skutočne pochybovať o všetkom? (Odpoveď M. Taligovi). *Filozofia*, 67 (2), 141 – 146.
- DÉMUTH, A. (2016): Skepticizmus – rôzne podoby, rôzne problémy. *Filosofický časopis*, 64 (5), 705 – 723.
- DÉMUTH, A., KUTÁŠ, M., WILLIAMSON, T. (2014): Filozofia filozofie. *Filozofia*, 69 (4), 366 – 373.
- DVOŘÁK, P. (2019): Je vágnosť sémantický či ontický fenomén? *Filosofický časopis*, 67 (4), 485 – 502.
- EVANS, G. (1978): Can There Be Vague Objects? *Analysis*, 38 (4), 208. DOI: <https://doi.org/10.1093/analys/38.4.208>
- GAHÉR, F. (2013): Je zdôvodňovanie naozaj zbytočné? *Filozofia*, 68 (2), 132 – 138.
- GAHÉR, F. (2018): Otvorená textúra – pôvodný zmysel a kritika. *Filozofia*, 73 (8), 620 – 635.
- GAHÉR, F., MRVA, M., ŠTEVČEK, M., TURČAN, M. (2020): Otvorená textúra pojmov a pravidiel – voda na mlyn pre subjektivismus v aplikovanej sémantike? *Filozofia*, 75 (4), 309 – 323. DOI: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2020.75.4.4>
- GÄRDENFORS, P., DÉMUTH, A. (2013): Geometrization of meaning. Interview with Petrus Gärdenfors. *Filozofia*, 68 (7), 621 – 624.
- HART, H. L. A. (2010): *Pojem práva*. Český Těšín: Prostor.
- HEISENBERG, W. (1927): Über den anschaulichen Inhalt der quantentheoretischen Kinematik und Mechanik, *Zeitschrift für Physik*, 43 (3 – 4), 172 – 198.
- HOLLÄNDER, P. (1995): Paradox právneho jazyka. *Kultúra slova. Vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu*, 6, 328 – 331. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej. [online]. Dostupné na: www.juls.savba.sk/ediela/ks/1995/6/ks1995-6.html (Navštívené: 1. 2. 2021).
- HYDE, D., RAFFMAN, D., (2018): “Sorites Paradox”. In: Zalta, E. N. (ed.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2018 Edition). Dostupné na: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/sorites-paradox/> (Navštívené: 1. 2. 2021).
- MERLEAU-PONTY, M. (1971): O fenomenológii reči. In: *Oko a duch a jiné eseje*. Praha: Obelisk, 95 – 107.
- NUHLÍČEK, M. (2020): Taliga Miloš: Kritický racionalizmus a metóda falzifikácie. *Filozofia*, 75 (4), 334 – 338. DOI: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2020.75.4.7>

- NUHLÍČEK, M., SZAPUOVÁ, M. (2012): Poznámky ku skepticizmu alebo čo spochybňuje, a čo nespochybňuje skeptik. *Filozofia*, 67 (2), 147 – 159.
- PEREGRIN, J. (2004): *Logika a logiky*. Praha: Academia.
- QUINE, W. V. O. (1951): Two Dogmas of Empiricism. *The Philosophical Review*, 60 (1), 20 – 43.
- SORENSEN, R. (2018): “Vagueness”. In: Zalta, E. N. (ed.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2018 Edition), Dostupné na: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/vagueness/> (Navštívené: 1. 2. 2021).
- ŠTEVČEK, M. (2018): *Sémantika vágnych pojmov*. Bakalárska práca. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave.
- TALIGA, M. (2018): Kritický racionalizmus a skepticizmus. *Filosofický časopis*, 66 (3), 433 – 441.
- TALIGA, M. (2012): Na čo sú dobré argumenty? (Odpoveď A. Démuthovi, M. Nuhličkovi a M. Szapuovej). *Filozofia*, 67 (5), 423 – 424.
- UZNESENIE ÚSTAVNÉHO SÚDU SR z 24. 2. 2011, č. k. IV. ÚS 55/2011-19.
- VECSEY, Z. (2012): On the epistemic status of borderline cases. *Principia*, 16 (1), 179 – 184.
- WAISMANN, F. (1945): Verifiability. *Proceedings of the Aristotelian Society*. Supplementary Volume XIX, 120 – 150. Dostupné na: <http://users.umiacs.umd.edu/~horty/courses/readings/waismann-verifiability.pdf> (Navštívené: 1. 2. 2021).
- WARGLIEN, M., GÄRDENFORS, P. (2013): Semantics, conceptual spaces and the meeting of minds. *Synthese*, 190 (12), 1 – 29.
- WILLIAMSON, T. (1994): *Vagueness*. London: Routledge.
- WILLIAMSON, T. (2013): Vagueness in Reality. In Loux, M. – Zimmerman, D. (eds.): *The Oxford Handbook of Metaphysics*. Oxford: Oxford University Press, 690 – 715.
- WITTGENSTEIN, L. (2002): *Modrá a Hnedá kniha*. Bratislava: Kalligram.
- ZOUHAR, M. (2011): *Význam v kontexte*. Bratislava: Aleph, edícia Noema.

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-0199.

Andrej Démuth
Právnická fakulta
Univerzita Komenského v Bratislave
Šafárikovo námestie 6
810 00 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: andrej.demuth@uniba.sk
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3133-2908>

Marek Števček
Právnická fakulta
Univerzita Komenského v Bratislave
Šafárikovo námestie 6
810 00 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: marek.stevcek@uniba.sk
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8154-2375>